

RENÁTA ŠVECOVÁ

DVA NETYPICKÉ PARHOVÉ PREDMETY Z POHANSKA PRI BŘECLAVI

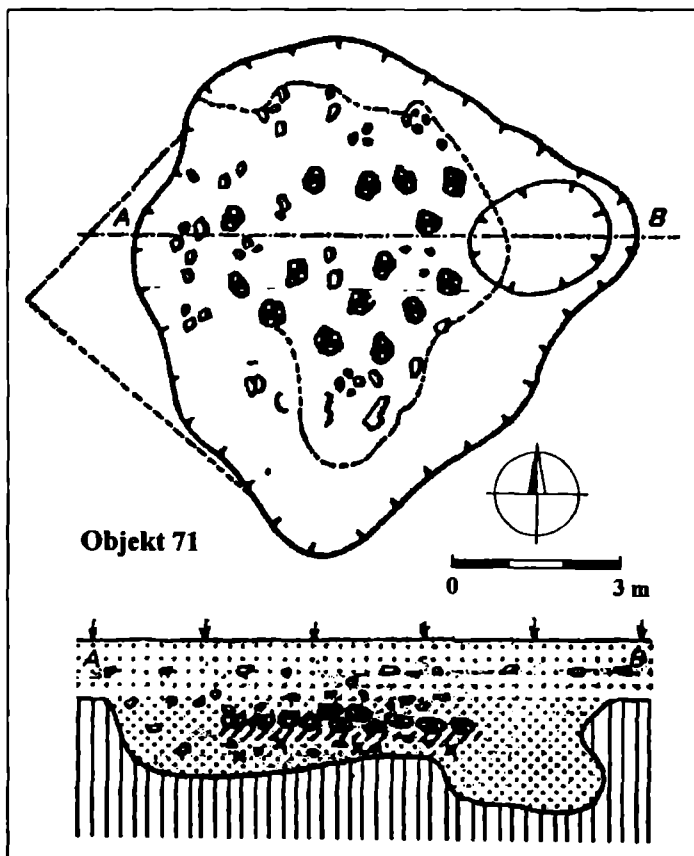
Na veľkomoravskom hradisku Pohansko, ktoré sa nachádza neďaleko mesta Břeclav, sa pri výskume veľmožského dvorca a tzv. remeselníckeho areálu objavili dva fragmenty neobvyklých predmetov vyrobených z parohoviny. V nasledujúcom krátkom informatívnom článku sa budeme snažiť o zhrnutie poznatkov, ktoré by mohli poskytnúť indicie vedúce k objasneniu ich funkcie vo svojej dobe.

Veľmožský dvorec, obj. 71

Prvý predmet bol nájdený výskumom veľmožského dvorca v roku 1962 pri odkrývaní objektu 71 vo štvorci A 11–52 (obr. 1). Nachádzal sa pri severnom okraji skúmanej plochy a stál mimo opevnenia dvorca (DOSTÁL 1975, Plán 1). Jednalo sa o takmer štvorcovitú zemnicu s rozmermi približne 320x320x40–60/85–105 cm so zošikmenými stenami, rovným dnom a vykurovacím zariadením, ktoré stálo uprostred objektu. Z výplne komplexu sa získalo 70 vzorkov mazanice, 284 zvieracích kostí, zlomok skleneného laténskeho koráliku (DOSTÁL 1975, tab. 69:6), fragment parohového predmetu, 5 kostených prepletačov (DOSTÁL 1975, tab. 69:4–5, 8–10) a 598 črepov. Keramický materiál radí objekt do pokročilej etapy strednej doby hradištnej (DOSTÁL 1975, 295–296).

Zlomok parohového predmetu z objektu 71 (inv. č. 31457) pripomína vrtuľu zlomenú v centrálnom otvore (obr. 4:1). Zachovaná dĺžka artefaktu je 51 mm, šírka 26 mm a výška 11 mm. Pravdepodobný priemer otvoru poškodeného zlomom je 12 mm. Časť s otvorom je od úrovne „krídla vrtule“ odsadená malým schodíkom. V bočnom pohľade je plocha povrchu vrtuľovitej časti asi o 2 mm nižšie, než úroveň povrchu otvoru. Z lícovej strany je artefakt jemne opracovaný, vyhladený a vyleštený, na rubovej strane je takmer po celej ploche vystúpená spongióza. Obvod lopatkovitej časti je lemovaný hlbokým žliabkom, ktorý sa v mieste otvoru v ostrom uhle lomí dovnútra ohraničenej plochy a vytvára tak navzájom spojené špice. Celý ornament pripomína dvojčipy kvet tulipánu. Obvodový žliabok lemoval aj okraj rubovej strany. Na povrchu boli viditeľné stopy

po opracovávaní. Pri výrobe fragmentu bol použitý s veľkou pravdepodobnosťou nôž, pilník a jemný brúsik. Stopy po opotrebení kvôli korózii parohovej suroviny neboli identifikovateľné.

Obr. 1. Objekt 71, veľmožský dvorec (podľa DOSTÁL 1975).

Pôvodný tvar predmetu je neznámy rovnako ako jeho funkcia. Je možné, že artefakt bol zakončený kruhovým otvorom, potom by mal podobu lopatovitého závesku. V tomto prípade mohol tvoriť súčasť náhrdelníku, mohol byť nosný ako samostatný prívesok s ozdobnou či inou zvláštnou funkciou. Mohol tiež tvoriť súčasť výzdoby šatu alebo iného artefaktu. Pokiaľ mal zlomok z objektu 71 symetrický tvar, silne by pripomínal kovové vrtuľovité závlačky vyskytujúce sa na pohrebiskách z avarsko-slovanského obdobia, napr. Holiare, Štúrovo, Nové Zámky, Homokmégy, Szebédy, Devaványa, Pásztó atď. (TOČÍK 1968a, TOČÍK 1968b, ČILINSKÁ 1966, GARAM – KOVRIG – SZABÓ – TÖRÖK 1975, SZÖKE 1992) a ojedinele aj na slovanských včasnostredovekých lokalitách, napr. Mikulčice, Staré Město, Ducové, Dojetřice (PROFANTOVÁ 1992).

Tieto kovania sa nosili na koženom opasku. Mali svoje stabilné miesto na pravom boku (trikrát častejšie než na boku ľavom). Pravdepodobne boli nosené kolmo na opasok a slúžili na uchytenie remienku s koženým púzdrom na nôž alebo dýku. Neskôr mohli získať už iba funkciu estetického doplnku ku kroju (ZEMANOVÁ-PROFANTOVÁ 1986, obr. 3). Parohový exemplár by v takomto prípade zodpovedal v typologickej rade zostavenej N. Profantovou typu V variante D, ktorý datuje do obdobia medzi roky 680–730 n. l. (ZEMANOVÁ-PROFANTOVÁ 1986, 152–153, obr. 2).

Vrtuľovitý predmet z veľmožského dvorca mohol tak tvoriť ozdobný doplnok kroja, ale mohol mať aj praktickú funkciu v podobe spínacej petlice vrchného odevu, tak ako o tom píše V. Hrubý (1957, 165, obr. 31).

Vzdialenú analógiu k nálezu z veľmožského dvorca by azda mohol predstavovať parohový artefakt z hrobu č. 14/53 zo staromaďarského pohrebiska v Serede I, okr. Galanta (TOČÍK 1968c, 45–47, Taf. XXXV:22; LV:39). Ide o platničku „husľovitého“ tvaru zdobenú rytým rastlinným motívom s 2 otvormi nerovnakého priemeru (dl. 85 mm, š. 26 mm). Na pohrebnú výbavu pomerne bohatý nebožtík z komplexu 14/53 (zvyšky kože, rozlične veľké úlomky železných, strieborných, pozlátených či zlatých kovaní a plieškov, 5 šípových striel, zlomky perál zo sklenenej pasty, zlomok čepele noža, fragmenty tulca, zlomky strmeňa, obloženie luku, ocieľka atď.) mal, bohužiaľ, rozhádzanú kostru, v anatomickej polohe zostali len lýtkové kosti, takže nie je možné určiť polohu parohovej platničky a tým pádom ani upresniť jej skutočnú funkciu. K interpretácii predmetu zo Serede I teda musíme pristupovať opatrne, rovnako ako v prípade parohového fragmentu inv. č. 31457 z Pohanska a opätovne môžeme iba konštatovať, že pravdepodobne ide o ozdobný predmet pripevnený na šaty pochovaného, avšak nie je vylúčené, že sa jedná o súčasť iného artefaktu.

Lesná škôlka, obj. 188

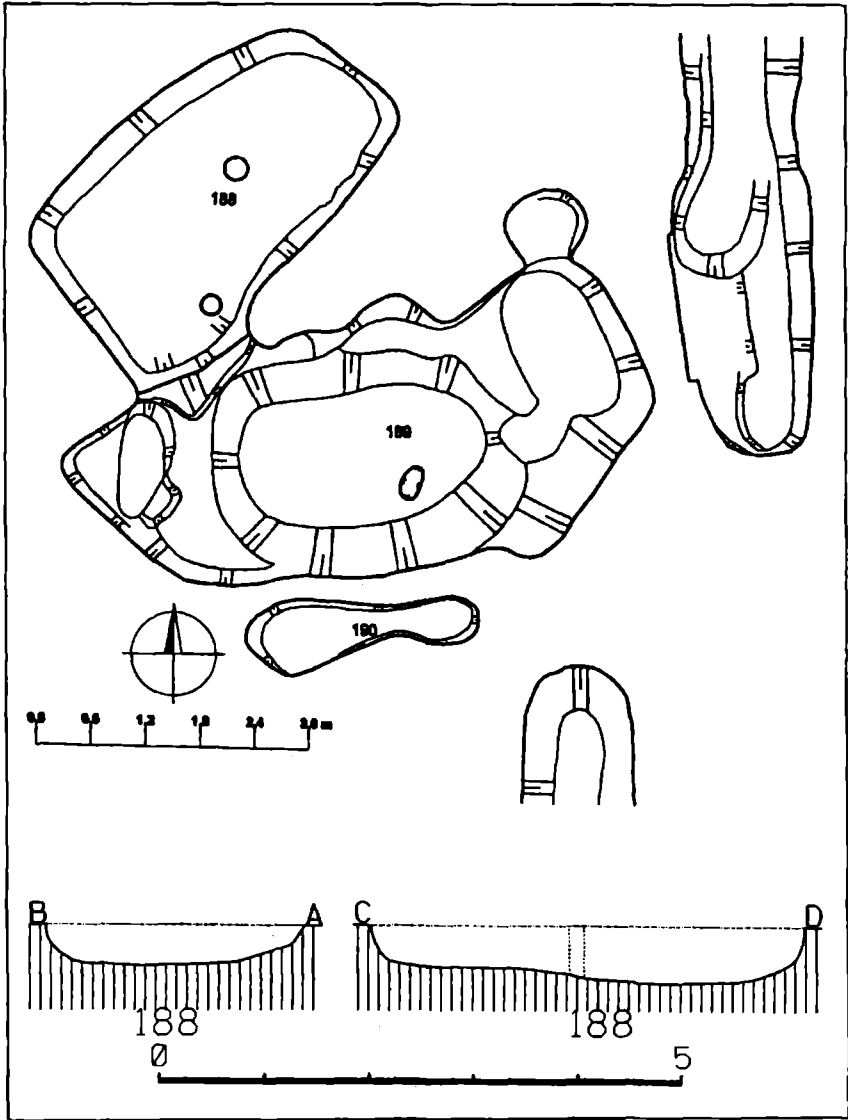
Druhý parohový zlomok pochádza z bývalej lesnej škôlky, z tzv. remeselnického areálu v SV časti hradiska. Pri výskumnej kampani v roku 1986 bol vo štvorci B 81–85 odkrytý objekt 188 – lichobežníkovitá jama s rovnými až mierne šikmými stenami, s orientáciou dlhšej osi JZ-SV a rozmermi 420x150–240x40–50 cm (obr. 2, 3). Južný roh narušoval mladší komplex 189 (2. pol. 9. stor.; MACHÁČEK 1999). Z výplne objektu 188 sa získalo 379 črepov, 5 zlomkov z pražníc, 79 kusov mazanice o hmotnosti 2,5 kg, 621 zvieracích kostí, 2 fragmenty noža, 1 zlomok železnej tyčinky, 1 železný hrot šípku, 2 prasleny a už spomínaný pozoruhodný fragment predmetu vyrobeného z parohoviny (inv. č. 184986). Zásyp komplexu 188 bol bohatý na drobné kamene, ktorých kubatúra sa pohybovala okolo 70x40x15 cm a boli získané i vzorky uhlíkov (DOSTÁL – VIGNATIOVÁ 1989, obr. 21, 23). Na základe rozboru keramického materiálu zaradil J. Macháček (1999) objekt 188 na prelom 8. a 9. storočia.

Obr. 2. Plán preskúmanej plochy lesnej škóľky, objekt 188 je vyplnený čiernou farbou.

Parohový zlomok zo zásypu komplexu 188 má tvar polovice dutého valca s jednou stranou zaoblenou, druhý koniec artefaktu je poškodený (obr. 4:2). Predmet je 57 mm dlhý, 20 mm široký a 10 mm vysoký. Zhruba v 1/3 dochovanej dĺžky artefaktu sa nachádza mierne šikmo vyrezaný klinovitý otvor, 4 mm pod ním sa nachádzal otvor druhý, no tento vytvára miesto zlomu a poškodenia predmetu. Okraje pozdĺžnych strán sú ohladené a zaoblené. Na povrchu fragmentu sú identifikovateľné stopy po píle a noži, teda po nástrojoch, ktorými bol artefakt opracovávaný.

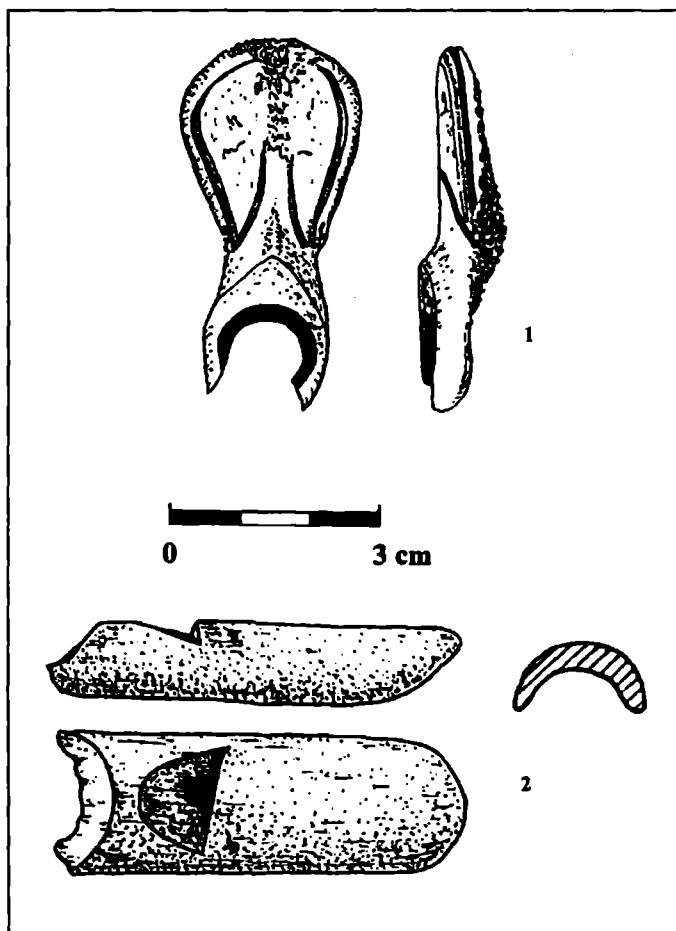
B. Dostál a J. Vignatiová (1989, 52) považovali zachovaný zlomok z komplexu 188 za časť z parohového obloženia luku. Tento názor je už však pri dnešnom stave poznania o formách podobných súčastí výbavy ranostredovekých lukostrelcov neakceptovateľný (KAVÁNOVÁ 1995, 181–182, Abb. XXVII:8).

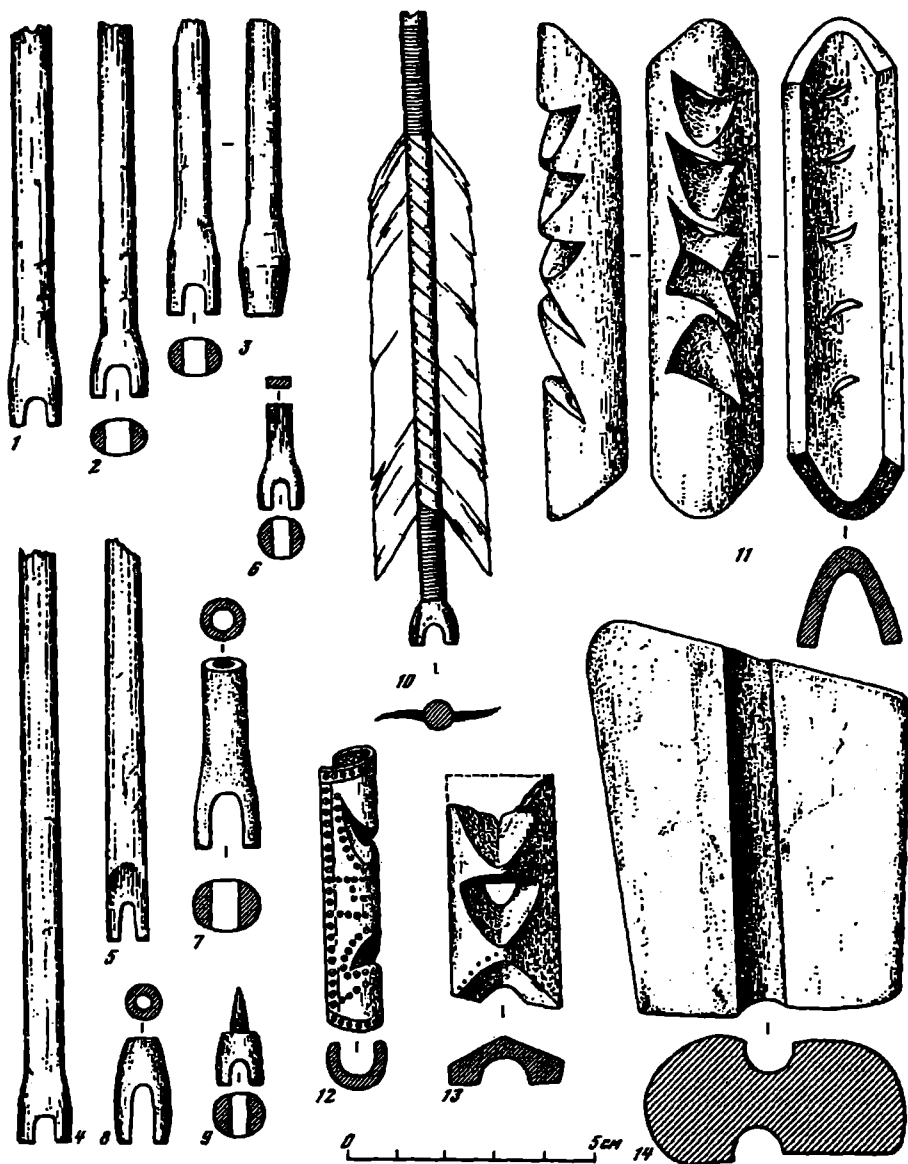
Obr. 3. Objekt 188, lesná škólka.

Pri hľadaní analógií k exempláru z lesnej škólky sme mali väčšie šťastie ako v prípade fragmentu z veľmožského dvorca. Takmer identický predmet v celom stave sa našiel behom záchranného archeologického výskumu v Trebišove v ro-

ku 1974 (ČAPLOVIČ 1979, 154–156, obr. 9; 15:2). Celý parohový artefakt (dl. 89 mm) pochádzal zo zásypu zahĺbeného komplexu obdĺžnikovitého pôdorysu 4/74 (245x135 cm), ktorý čiastočne narušoval staršie objekty 2/74 a 5/74. Samotný objekt 4/74 obsahoval okrem parohového predmetu ešte 1 nádobu (11. stor.) a črepy z 11. až 13. storočia. Komplex 2/74 zaradil D. Čaplovič (1979) na základe keramického materiálu do 9. – 10. storočia a objekt 5/74 je podľa neho ešte starší – pochádzal z 8. storočia. Celý priestor výskumu bol postihnutý predchádzajúcou sústavnou kultiváciou pôdy, z tohto faktu vyplýva, že presné chronologické zaradenie parohového artefaktu z objektu 4/74 je obtiažne. Minimálny časový interval je od 11. do 13. storočia a maximálny obsahuje až 6 storočí (8. – 13. stor.). D. Čaplovič (1979) a M. Slivka (1984, tab. III:24) interpretovali nález z Trebišova ako šatovú záponu imitujúcu tvar vrťulovitých kovových závlačiek z doby avarsko-slovanských pohrebísk, čo by nepriamo indikovalo staršiu datáciu artefaktu.

Obr. 4. 1 – fragment z obj. 71 (inv. č. 31457); 2 – fragment z obj. 188 (inv. č. 184986).

Obr. 5. Nálezy parohových predmetov z Ruska, č. 11 Kyjev, č. 13 Sarkel-Belaja veža (podľa KOLČIN 1985).

Ďalšie analógie no s úplne odlišnou funkčnou interpretáciou pochádzajú z Ruska, konkrétne z Kyjeva, odkiaľ je nález s 5 klinovitými otvormi datovaný do 12. stor.; z hradiska Sarkel – Belaja veža je publikovaný zlomok s 3 klinovitými otvormi z 9. – 11. stor. (obr. 5; KOLČIN 1985, tablica 134:11, 13). B. A. Kolčín (1985, 314) zobrazené exempláre interpretuje ako parohové nožové hoblíky či struhadlá, ktoré sa používali pri vyrovnávaní a vyhladzovaní ratísk

šípov. Tieto nástroje boli podľa Kolčina používané na vyhladzovanie povrchu ratiska v prvej fáze, v druhej fáze sa používali jemnejšie vyhladzovacie brúsiky, vyrábané najčastejšie z pieskovca. Ako analógiu k stredovekým parohovým nožovým hoblíkom ("kosťanyje noževyje strugy") uvádza novoveký nález z neznámej lokality z 19. stor. (KOLČIN 1985, tablica 134:12).

ZÁVER

Z fondu kostenej a parohovej industrie získanej za vyše 40-ročného systematického archeologického výskumu hradiska Pohansko pri Břeclavi, ktorý dnes obsahuje už viac ako 559 artefaktov v rozličnom stave zachovania, pochádzajú dva netypické, bohužiaľ neúplné, exempláre, ku ktorým sa analógie z okolitých i vzdialenejších lokalít hľadajú len veľmi ťažko (obr. 4:1, 2). Ich chronologické zaradenie umožňuje keramický materiál z výplne komplexov, z ktorých boli vyzdvihnuté. Predmet z obj. 71 je datovaný do druhej polovice 9. stor. a predmet z obj. 188 na prelom 8. a 9. stor. Čo sa týka ich funkčného zaradenia, o zlomku z objektu 71 (veľmožský dvorec) sme uvažovali ako o závesku s ozdobným či iným zvláštnym významom, ako o šatovom spínadle, ďalej ako o estetickom doplnku kroja a taktiež ako o súčasti iného artefaktu. K fragmentu z komplexu 188 (lesná škôlka) sme na základe publikovaných analogických tvarov priradili dve úplne odlišné interpretácie a to funkciu šatového spínadla a podľa ruských prameňov by bolo možné jeho využitie ako výrobného nástroja – parohového nožového hoblíka na vyhladzovanie povrchu ratisk šípov, nie je vylúčené ani konštatovanie, že ako v predchádzajúcom prípade ide o doplnok kroja či súčasť iného predmetu.

LITERATÚRA

- ČAPLOVIČ, D. 1979: Slovanská a stredoveká osada v Trebišove, *Nové obzory* 21, 147–168.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, ASF VII, Bratislava.
- DOSTÁL, B. 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec, Brno.
- DOSTÁL, B. – VIGNATIOVÁ, J. 1989: Břeclav – Pohansko 1986 (okr. Břeclav), PV 1986, 51–53.
- GARAM, É. – KOVRIG, I. – SZABÓ, J. Gy. – TÖRÖK, Gy. 1975: Avar Finds in the Hungarian National Museum, Budapest.
- HRUBÝ, V. 1957: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě, PA XLVIII, 118–217.
- KAVÁNOVÁ, B. 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice, In: Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 113–378.
- KOLČIN, B. A. (ed.) 1985: Drevňaja Rus. Gorod, zamok, selo, Moskva.
- MACHÁČEK, J. 1999: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely (rkp. dizertačnej práce, uložená na ÚAM FF MU), Brno.
- PROFANTOVÁ, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen, In: Daim, F. (Hrsg.): Awarenessforschungen II, Wien, 605–778.
- SLIVKA, M. 1984: Parohová a kostená produkcia na Slovensku v období feudalizmu, SIA XXXII/2, 337–405.
- SZÖKE, B. M. 1992: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in den ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck), In: Daim, F. (Hrsg.): Awarenessforschungen II, Wien, 841–968.

TOČÍK, A. 1968a: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare, ASC I, Nitra.

TOČÍK, A. 1968b: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo, ASC II, Nitra.

TOČÍK, A. 1968c: Altmagyarische Gräberfelder in der Süwestslowakei, ASC III, Nitra.

ZEMANOVÁ-PROFANTOVÁ, N. 1986: Zajímavá slovansko-avarská památka z hradiště u Dojetřic, Sb. vlativědných prací Podblanicka 27, 149–158.

ZWEI SONDERFUNDE AUS GEWEIH VON POHANSKO BEI BŘECLAV

Auf dem großmährischen, in der Nähe von der Stadt Břeclav sich befindenden Burgwall Pohansko wurden bei der Erforschung des Herrenhofes und des sog. handwerklichen Areals zwei Fragmente ungewöhnlicher, aus Geweih hergestellter Gegenstände entdeckt. Eine kurze Zusammenfassung der bisherigen Kenntnisse über die Funktion dieser Funde möchten wir im vorliegenden Artikel anbieten.

Herrenhof (Obj. 71)

Der erste von beiden Gegenständen wurde während der Erforschung des Herrenhofes im Jahre 1962 beim Freilegen des Objektes 71 im Quadrat A 11–51 (Abb. 1) entdeckt. Dieser befand sich am nördlichen Rand der untersuchten Fläche und war außerhalb der Hofschanzen situiert (Dostál 1975, Plán 1). Es handelte sich um eine fast quadratförmige Grubenwohnung mit einem Ausmaß von etwa 320x320x40–60/105 cm, mit abgeschrägten Wänden, flachem Boden und einer Heizvorrichtung in der Mitte des Objektes. Dem Keramikmaterial nach wurde das Objekt der fortgeschrittenen Phase der mittleren grossmährischen Zeit zugeordnet (Dostál 1975, 295–296).

Das Fragment des Geweih-Gegenstandes aus dem Objekt 71 (Inv.Nr. 31457) erinnert an eine im Zentralpunkt gebrochene Schraube (Abb. 4:1). Erhaltene Länge des Artefakts ist 51 mm, Breite 26 mm, Höhe 11 mm. Vermutlicher Durchmesser der infolge des Bruchs beschädigten Öffnung ist 12 mm. Ursprüngliche Form des Artefakts ist unbekannt, seine Funktion ebenfalls. Möglicherweise war der Gegenstand mit einer kreisförmigen Öffnung beendet – dann hätte er die Form eines spatelförmigen Anhangs. In dem Fall kann er Bestandteil einer Schmuckkette gewesen sein oder als selbständiger, der Verzierung oder einem anderen besonderen Zweck dienender Anhang getragen werden. Er mag auch Bestandteil der Kleidungsverzierung oder eines anderen Artefakts gewesen sein.

Im Fall einer symmetrischen Gestaltung des unvollständig erhaltenen Gegenstandes aus dem Objekt 71 würde er an metallische Propellerbeschläge erinnern, die aus den awarenzeitlichen Gräberfeldern und vereinzelt auch aus slawischen frühmittelalterlichen Fundstellen bekannt sind. In der von D. Profantová entworfenen Typologie entspräche dann dieses Geweih-Exemplar dem Typus V, Variante D, was die Zeitspanne von 680–730 n.Chr. indiziert (ZEMANOVÁ-PROFANTOVÁ 1986, 152–153, obr. 2). Der propellerförmige Gegenstand kann also sowohl ein Verzierungselement der Tracht gewesen sein, als auch eine praktische Funktion im Sinne einer Spange des oberen Kleidungsstücks gehabt haben, wie davon V. Hrubý schreibt (1957).

Forstgarten (Obj. 188)

Das andere Geweih-Fragment stammt aus dem ehemaligen Forstgarten, aus dem sog. handwerklichen Areal im nordöstlichen Teil der Burgstätte. Während des Forschungsprogramms im Jahre 1986 wurde der Objekt 188 freigelegt – eine trapezförmige Grube mit geraden bis leicht abgeschrägten Wänden, mit SW-NO-Orientierung der Längsachse, mit einem Ausmaß von 420x150x240x40–50 cm (Abb. 2, 3). Aufgrund der Analyse des Keramikmaterials wurde dieser Objekt an die Wende vom 8./9. Jahrhundert datiert.

Das Geweih-Bruchstück aus der Ausfüllung des Komplexes 188 hat die Form einer Hälfte des konkaven Zylinders mit einer runden Seite; das andere Ende vom Artefakt ist beschädigt (Abb. 4:2). Das Artefakt ist 57 mm lang, 20 mm breit und 10 mm hoch. Etwa im Drittel der erhaltenen Länge befindet sich eine leicht schief geschnittene keilartige Öffnung, 4 mm darunter gab es eine andere Öffnung, die jedoch zum Punkt des Bruchs und der Beschädigung des Gegenstandes wurde.

Ein fast identischer, völlig erhaltener Gegenstand wurde während einer archäologischen Rettungsforschung in Trebišov im Jahre 1974 gefunden (ČAPLOVIČ 1979, 154–156, obr. 9; 15:2). Das ganze Geweih-Artefakt stammte aus der Ausfüllung eines Komplexes von rechteckigem Grundriss 4/74 (245x135cm, Datierung: 11.-13. Jh.), von dem zwei ältere Objekte – 2/74 (9.-10. Jh.) und 5/74 (8.Jh.) teilweise gestört wurden. Der ganze Untersuchungsbereich war durch vorangehende intensive Bodenkultivierung betroffen, was eine genaue zeitliche Zuordnung des Geweih-Artefakts aus dem Objekt 4/74 erschwerte. Die minimale Zeitspanne beträgt das 11.-13. Jh., die maximale schließt sogar 6 Jahrhunderte (8.-13.) ein.

D. Čaplovič (1979) und M. Slivka (1984, tab. III:24) interpretierten den Fund aus Trebišov als eine Kleiderspange, die die Form von propellerartigen Metallbeschlügen aus der Zeit der slawisch-awarischen Gräberfelder imitiert; dies wäre eine Indiz für eine ältere Datierung des Artefakts. Weitere Analogien, jedoch von einer völlig unterschiedlichen Funktionsinterpretation, wurden in Rußland gefunden: in Kijew, woher ein Fund mit 5 keilartigen Öffnungen aus dem 12. Jh. stammt, und im Burgwall Sarkel – Belaja veža, wo ein publiziertes Bruchstück mit 3 keilartigen Öffnungen (9.-11. Jh.) entdeckt wurde (Abb. 5; KOLČIN 1985, tablica 134:11, 13). B. A. Kolčín hält die abgebildeten Exemplare aus Geweih für kleine Hobel oder Reiben, die zum Glätten der Pfeilensänge in der ersten Phase des Prozesses dienten; in der späteren Phase wurden feinere, meist aus Sandstein hergestellte Feilen gebraucht.

Schlußwort

Aus dem Fond der Knochen- und Geweihindustrie, der während der über 40 Jahre dauernden systematischen archäologischen Erforschung der Fundstelle Pohansko bei Břeclav entstanden ist und der heute über 559 Artefakte einschließt, stammen zwei untypische, leider unvollständige Exemplare, deren Analogien weder in den nahen, noch in den entfernten Lokalitäten leicht zu finden sind. Die zeitliche Zuordnung dieser Gegenstände wurde aufgrund der Analyse des Keramikmaterials aus der Ausfüllung der Komplexe durchgeführt, wo sie gefunden wurden. Das Artefakt aus dem Objekt 71 wurde in die 2. Hälfte des 9. Jh. datiert, dasjenige aus dem Objekt 188 an die Wende vom 8./9. Jh. Ihre Interpretation ist schwierig, denn weder die Fundumstände noch die in der Fachliteratur festgestellten Analogien bieten genug Hinweise für eine eindeutige Zuordnung dieser Artefakte zu einer bestimmten Gegenstandsgruppe.